

ГЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ ЛЕКСИЧНОГО РІВНЯ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

У житті людини як гендерної особистості сила мови є невидимою, але завжди присутньою. Дані про мову, отримані лінгвістикою, – це одне з основних джерел інформації про характер та динаміку конструювання гендеру як продукту культури та соціальних відносин. Хоча гендер не є лінгвістичною категорією, аналіз лексичних структур мови, у числі інших мовних явищ, дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер у тій чи іншій культурі, які поведінкові норми для чоловіків та жінок є характерними для різних мовленнєвих ситуацій, як змінюється уява про гендерні норми в суспільстві (Wardhaugh 2000: 188).

Актуальність даної розробки полягає в тому, що сучасна лінгвістика переживає своєрідний „гендерний бум” – починаючи з періоду активної феміністської критики мови, у світі з’явилася значна кількість робіт, присвячених особливостям мовлення людей різної статі. Однак у Китаї до початку 80-х років дослідженням у царині лінгвістичної гендерології приділялося дуже мало уваги. Це було зумовлено як контролем пануючої комуністичної ідеології, так й особливостями китайської лінгвістичної традиції, що здавна була орієнтована майже винятково на лексикографію, а згодом і взагалі набула епігонського характеру, постійно відтворюючи одні й ті самі ідеї; соціолінгвістичні дослідження на матеріалі китайської мови проводилися здебільшого у Гонконгу чи китайськими іммігрантами на Заході. Саме ці роботи проклали шлях для наступних досліджень у цій царині й стали теоретичним підґрунтям даної розробки.

У численних гендерних дослідженнях, проведених на матеріалі різних мов, висувається теза про те, що всі рівні мовної системи є гендерно маркованими. До того ж, гендерні відмінності не відчуються мовцями, тому необхідний прискіпливий аналіз для їх визначення. Існують мови, хоча статистично вони складають меншість, де „гендер мовця” виражається експліцитно, більше того, це вираження є обов’язковим. Прикладом може слугувати українська мова, де, як відомо, належність мовця до певної статі виражена експліцитно, якщо дієслово в реченні стоїть у формі минулого часу, а суб’єктом є займенник першої особи однини „я”. Наприклад: „Минулого місяця я їздила до Львова” (мовець-жінка) та „Минулого місяця я їздив до Львова” (мовець-чоловік). Китайська мова належить до ізолюючих мов, де відсутні більшість граматичних категорій, властивих європейським мовам, зокрема й категорія роду. Тому китайську мову не можна критикувати з погляду американської гендерної реформи 70-80-х рр., про яку пише Г.М.Яворська: „Починаючи з 70-х років на хвилі феміністичного руху з’явилися тексти з критикою граматичної системи роду в індоевропейських мовах як такої, що відбиває тисячолітню дискримінацію жінки й водночас закріплює її”. Можна сказати, що на рівні граматики гендерні відмінності в китайській мові є менш очевидними. Просодична експліцитність жіночої мови (висота тону, сила голосу, довгота) є спільною для більшості мов світу. Саме тому специфічне обличчя жіночого логосу в китайській мові є доцільним досліджувати саме на лексичному рівні її структури.

У вивченні лексикону певної мови необхідно розмежовувати специфіку використання вокабуляру мовцями різних статей, з одного боку, та диференціацію гендерно маркованих вокабулярних одиниць для номінації чоловіків та жінок, з іншого. До останніх належать мовні засоби, що фіксують сексистські стереотипи в суспільстві. Двома дисциплінами, які традиційно займаються проблемою гендерних відмінностей на рівні лексикону, є антропологія та історична лінгвістика. Антропологія, як правило, вивчає явища номінації, форми вираження спорідненості, звертання тощо, а історична лінгвістика – лексичні зміни в часі, вплив певних соціальних, культурних та політич-

них факторів, які спричинили семантичні зсуви та значні зміни у виборі вокабуляру. Як з антропологічної, так і з лінгвістичної перспектив ученими було проведено чимало досліджень на предмет гендерних відмінностей у використанні мовних засобів.

Щодо специфіки чоловічого та жіночого вокабуляру китайська мова не відрізняється від інших мов у плані того, що використання ненормативної лексики та жаргонних слів вважається прерогативою чоловічого дискурсу. Це пояснюється соціальними очікуваннями щодо комунікативної поведінки жінок як більш ввічливої та без надмірного вираження емоцій. Ши Юй Хей (史 1984: 219) відзначила, що використання пейоративної лексики жінкою однозначно означає зниження її соціального статусу. Це стосується також і вживання сленгу, хоча й дещо меншою мірою. У Пекіні, наприклад, сленготворення з негативною оцінною акцентуацією та вживання таких ремарок більше притаманне молодим чоловікам, ніж жінкам. Як зазначає Беверлі Хун-Фінчер (Hong-Fincher 1987: 205), у традиційному китайському суспільстві фемінним стереотипним рольовим приписом є говорити тихо і ввічливо, а мовні засоби, які вживають жінки, мають бути „витонченими та елегантними”. На мовлення чоловіків подібні соціальні обмеження не накладаються, за винятком певних офіційних ситуацій чи в розмові зі співрозмовником, який стоїть на вищому соціальному шаблі.

Споконвіку в Китаї існує чіткий поділ між гендерними ролями у соціумі. Гендерно-диференційований дискурс є ще одним підтвердженням існуючої ситуації; це можна побачити на прикладі складної системи форм, що виражають зв'язки спорідненості між співрозмовниками, яка враховує чинники статевої приналежності, покоління та лінії спорідненості. У китайській мові існують окремі слова на позначення понять 姐 „старша сестра” та 妹妹 „молодша сестра”, 爷爷 „дідусь зі сторони батька” та 姥爷 „дідусь зі сторони матері” тощо. У той самий час у мові закріпилися, хоча й не набули широкого вжитку, номінації типу 女兄 (дослівно: старший брат жіночої статі)

Чао Юнь Жень (Chao 1976: 314) у своїй роботі вказує на історичний факт вживання жінкою третьої особи однини для позначення свого чоловіка (і значно рідше – чоловіка на позначення дружини). Жіночі «маневри в спілкуванні» завжди були витонченими, і сама манера вживання жінкою форми 他 (без відповідного контексту чи зв'язку) одразу давала зрозуміти слухачу, що предметом розмови є саме її чоловік. Однак зараз спосіб звертання жінки до свого чоловіка змінюється з плином часу відповідно до змін у соціальних, географічних, політичних та ідеологічних сторонах життя.

Багато лінгвістів слушно зауважують, що жінки – тонкі комуніканти, вони винахідливі й мобільні в застосуванні контактовстановлювальних засобів, легше «перемикаються», вловлюючи бажання й настрої співрозмовника. Підтвердженням цьому на матеріалі китайської мови є дослідження часток в кінці речення. У лінгвістичний літературі останні часто називаються модальними частками, які вказують на відношення мовця до предмета мовлення та/або емоції, які він хоче передати співрозмовнику. Вони не виконують граматичної функції, на відміну від, наприклад, модальних часток 吗 в питальних реченнях. Аналізуючи ці частки як одну з характерних особливостей китайської мови, Мері Ербау (Erbaugh 1995: 88) робить загальне припущення про те, що жінки вживають їх у мовленні частіше, ніж чоловіки, і пов'язувалося це з тим, що жіночий дискурс є більш ввічливим та тактовним. Зокрема, Лайт (Light 1982: 29) пов'язує використання часток з підвищенням тону і вказує на те, що такі частки є маркером жіночої свідомої ввічливої та дещо невпевненої вербальної поведінки. Наскільки перенасиченим частками є жіночий дискурс, можна простежити на даному уривку з розмови тайванських студенток про те, як важко бути жінкою: Fu: 我们说做女人好辛苦. 那个。。。一个同学啊, 她已经当妈妈了, 那她也在讲, "噢, 女人好辛苦啊" 然后

会有什么病，什么病呐！生孩子有缺钙，有什么呐。Zhao: 对啊！不公平！[...] Yu: 我觉得男生也不用这样子涂。有的人皮肤还是那么好。男人每次都说“当女生很好啊！可以撒娇啊，可以。”Yang: 可以涂来涂去，是不是，还可以化妆，是不是？(Kuo 1997).

Особливого пояснення потребує вираз **撒娇**, який не має еквівалента в українській мові, який можна було б виразити окремою лексичною одиницею. Кетрін Фарріс (Farris 1995) у своєму етнографічному дослідженні про мову та гендерні ролі на Тайвані описала **撒娇** як гендерно маркований комунікативний стиль молодих жінок в інтеракції з їхніми чоловіками чи бой-френдами. Взявши за основу семіотичний підхід Пірс, Фарріс проаналізувала не лише вербальні (як-от використання певного лексику чи часток), але й невербальні характеристики (надування губ, зачухання очей, знизування плечима) мовленнєвої поведінки **撒娇**. Вона стверджує, що цей фемінний комунікативний стиль конструює та відображує „підлеглий” статус жінок у традиційно патріархальному китайському суспільстві. У вищеведеному прикладі одна з дівчат звертається до ремарки, зробленої чоловіком стосовно переваг жіночої статі, яким **撒娇** інтерпретується як один з жіночих привілеїв. Її співрозмовниця перебиває її і саркастично запитує, чи чоловіки також заздять тому факту, що жінки „фарбують” своє обличчя й роблять макіяж. Це питання виражає незгоду з поблажливим ставленням деяких чоловіків до жіноцтва.

Ху Мін Ян у своїй роботі (胡 1981: 419) досліджує феномен частки **吧**, яку останніми роками часто вживають у мовленні жінки—носії пекінського діалекту китайської мови. Ця частка маркує паузи, як це, наприклад, можна побачити у такому типовому реченні, почутому в громадському транспорті в Пекіні: 我**吧**, 昨儿**吧**, 给他打了个电话。她**吧**谁知道，不在家！(“Я **ба**, вчора **ба**, їй зателефонувала, вона **ба**, хто б міг подумати, не була вдома!”) Була висунута теза, що популяризація цього лінгвістичного явища серед жінок пов’язана з тим, що з додаванням частки **吧** жіноче мовлення здається менш конкретизованим і, відповідно, тактовнішим. Ця частка була також ідентифікована як елемент, що пом’якшує тон розмови, робить його менш різким у заперечних реченнях чи імперативах. Вживання часток для нейтралізації прямого ствердження, запитання чи прохання можна назвати маневреною дискурсивною стратегією, до якої жінки звертаються частіше, ніж чоловіки, оскільки того вимагають соціальні норми жіночої вербальної поведінки у китайській культурі.

Ши Юй Хей також указує, що жінки вживають значно більшу кількість часток (як-от: 嘛, 呀, 呢, 啦 тощо) та вигуків, наприклад: 哎呀 (на позначення здивування, невдоволення чи нетерпіння) та 哎哟 (виражає подив чи біль). Типово жіночими можна назвати такі вислови: “哎呀, 好大的雨啊!” – „Ой, який сильний дощ пішов!” або “哎哟, 壶漏啦!” – „Ой, чайник протікає!”. В роботі також було звернено увагу на інші гендерно марковані експресивно забарвлені вирази типу 死鬼 – „Чортів син!”, 讨厌 – „Як набридло!” та 我的妈呀! – „Матінко моя!” (史 1984: 221). Хоча ці вирази не є прерогативою виключно жіночого дискурсу, однак чоловіка, що вживає в мовленні такі „фемінні” висловлювання, часто висміюють та називають образливим **娘娘腔** – „жінкоподібний”. Публічне осміювання, безперечно, є найбільш ефективним засобом стримування чоловіків у вживанні таких вербальних засобів і створює соціальне підґрунтя для збереження чіткого поділу між статями у вживанні гендерномаркованих форм.

Як правило, у сучасній китайській мові гендер мовця не виражається експліцитно. Однак Чао Юнь Жень (Chao 1976: 314) відмітила, що жінки вживають 我们 („ми”) частіше, ніж це роблять чоловіки. Це певним чином перегукується з зауваженням Симони де Бовуар, що жінки майже ніколи не кажуть „ми”. Використання займенника 人家 на позначення першої особи однини майже виключно жінками в певних ситуативних контекстах також є лінгвістичним феноменом, що заслуговує прискіпливої уваги. На Тайвані феномен 人家 був досліджений Фарріс (Farris 1995: 15) у контексті комунікативного стилю 撒娇. Це явище також було підмічено Ши (史 1984: 219) як форма самоназивання жінок, які зрідка вживають займенник 我 „я”. Чао Фан І (Chao 1995: 29) ідентифікує 人家 як найбільш гендерно маркований займенник у сучасній китайській мові, на відміну від Фарріс, яка вважала, що тільки молоді дівчата, які є надто скромні, щоб вживати немаркований займенник „я”, самоідентифікують себе з формою 人家. Дослідниця наполягає на тому, що 人家 вживається не тільки молодими китайськими дівчатами, але й дорослими жінками, будучи соціальним маркером фемінності, і, таким чином, вживання цього займенника не визначається і не лімітується віком жінки чи її соціальним статусом. Коли жінки обирають 人家 на позначення першої особи однини, вони хочуть підкреслити свою жіночність, привабливість, чи мають на меті переконати когось у чомусь. Відповідно, якщо чоловік використовує цей займенник для самоназивання, його назвуть уже згаданим 娘娘腔, а у випадку, коли аналогічний „ляпсус” зробить китайський хлопчик, його неодмінно виправлять. Єдиним випадком, де чоловік може вжити 人家 в мовленні є імітація жіночої комунікативної поведінки (наприклад, при цитуванні). Відповідно до культурних норм, жіноче мовлення має бути „маневреним” і дещо „завуальованим”, тому вживання цього займенника жінками Чао обумовлює тим, що його вибір указує на нібито непевність мовця стосовно предмета розмови, тим самим контрастуючи із стереотипним чоловічим дискурсом – чітким і стабільним. Таким чином, 人家 як гендерно-маркований займенник виконує три соціальні функції: 1) індикація близьких відносин між співрозмовниками (наприклад: розмова між матір’ю та дочкою, чи між найкращими друзями, або між подружжям); 2) вираження субординації, оскільки вживання цього займенника, як правило, вказує на „підлаштовування” мовця до іншого учасника розмови; 3) гендерна самоідентифікація, оскільки 人家 вживається виключно особами жіночої статі.

У роботі Є Лей (Ye 1995) про компліменти в китайській мові гендерно-диференційовані мовні форми досліджуються з перспективи предмета розмови, статі учасників (включаючи одностатеві та змішані мовленнєві ситуації) та їх реакції на ці компліменти. Доцільним є звернути увагу на проаналізовані ситуації, де компліменти стосуються певної діяльності (у цьому випадку – малювання), і де експліцитні відповіді містять форми з позитивною конотацією (Ye 1995: 246). Було зроблено висновок, що чоловіки вживають іменники частіше, ніж жінки, наприклад, іменник 手 у фразі 没想到你还有这一手! – „Не знав, що Ви маєте такий талант”. Жінки ж віддають перевагу прислівникам, як-от: 不错 у компліменті 画得真不错 – „Ви малюєте дуже добре”. За Є, жінки вживають прислівники вдвічі частіше, а іменники – вдвічі рідше, ніж чоловіки, і вчена вважає це досить цікавою тенденцією. Це відображає процес категоризації, коли особа, яка робить комплімент, відносить референта до певної оцінної кате-

горі (师傅 – „майстер”; 画家 – „художник”). Це демонструє глибокий вплив на мовців конфуціанської традиції 名不正，言不顺 (дослівно: якщо ім'я неправильне, мовлення не може бути коректним). Якщо для жінок справді є недоречним бути конкретними в категоризації людей за діяльністю, можна передбачити, що вони уникатимуть вживання іменників і будуть обирати прислівникові вирази типу 很好 чи 不错.

Багато дослідників (як-от: 史 1984, Farris 1988, Tan 1990) вивчали мовний сексизм, який існував у традиційному китайському патріархальному суспільстві протягом століть, на матеріалі номінацій, що вказують на референта-жінку. Після проголошення КНР у 1949 році уряд континентального Китаю, в дусі егалітаризму, заборонив вживання таких дискримінаційних виразів, як 女子无才便是德 – „нікчемність жінки є її чеснота” (Tai 1976: 237) тощо. І хоча сучасна китайська мова поступово нівелює вирази, що відображують сексистські стереотипи в соціумі, однак цей процес майже не зачіпає глибинні рівні цієї мови, наприклад словотвір чи тонову характеристику слова. У китайській мові існує ряд складних слів, форма яких відображає історичну домінацію чоловіків над жінками. Це можна простежити в послідовності мовних елементів, що вказують на статеву приналежність, у таких композитних словах, як 父母 – батьки (дослівно: батько і мати). У словах такого типу антропоцентризм китайської мови простежується навіть на просодичному рівні. Як відомо, у китайській мові існує 4 тони – рівний, висхідний, низхідно-висхідний та низхідний. У слові 父母 низхідний тон передує висхідному, на відміну від традиційної просодичної послідовності висхідного перед низхідним, що є характерними для композитних слів, які складаються з семантично рівноправних компонентів (廷 196:9: 157); іншими словами, семантичне обмеження „чоловіки-перед-жінками” є пріоритетним порівняно з просодичною нормою. У інших складних словах, що мають відношення до ґендеру, де компоненти належать до тієї ж самої тонової категорії, наприклад: 夫妻 (подружжя, дослівно: чоловік та дружина), 子女 (діти, дослівно: сини та дочки), семантика, що фіксує сексистське бачення світу, також відіграє важливішу роль у визначенні порядку компонентів порівняно з просодикою. Важливим є те, що існує дуже мало випадків реверсного порядку – 阴阳 є чи не єдиним винятком, хоча б на рівні семантичного плану.

Цікавою проблемою також є ґендерна маркованість китайської мови в плані форм звертання та власних імен. Існує чимало виразів на позначення соціальної ідентифікації та форм номінації жінок: 小姐 – аналог англійського „міс”, 太太 – „місіс”, 夫人 – „мадам”, 女士 – „пані” відображають вік, соціальний та сімейний статус жінки. (Наприклад, китайську школярку можна назвати 小姐, але ніяк не 女士). У той самий час для номінації, яка вказує на референта-чоловіка вживається єдине слово 先生 – „пан”. Ця мовна асиметрія знайшла своє відображення в теорії маркування Ши Юй Хей (Shih 1984), що в подальшому була розвинена Фарріс (Farris 1988) у її дослідженнях ґендерних відмінностей на рівні лексику. В цій теорії були розглянуті очевидні ґендерні маркування компонентом 女 („жінка”) вищих соціальних позицій, що рідко обіймаються жінками: 女皇 – „імператриця”, 女王 – „королева”, чи найменувань професій, які традиційно вважалися прерогативою чоловіків: 女医生 (жінка) -лікар.

Насамкінець, щодо проблеми ґендерного маркування у книзі Лін Шань „Name Your Baby in Chinese” (Lin 1988) лінгвістичний інтерес являє дослідження ідентифіка-

ції китайських ієрогліфів як доречних тільки для чоловічих чи тільки для жіночих імен. У роботі, де були проаналізовані 900 китайських ієрогліфів, Лінь відмітила ті, які відповідають чоловічим іменам, літерою 'М', а жіночим – літерою 'F'. Ієрогліфи, які були визнані гендерно-нейтральними й можуть бути застосовані як для номінації чоловіків, так і жінок, не були марковані. Прикладами ієрогліфів, що можуть вживатися лише в чоловічих іменах, можна назвати 龙 – „дракон”, 耀 – „блиск”. „Жіночими” ієрогліфами є 碧 – „зелений нефрит”, 荷 – „лотос”, 婷 – „граціозний” тощо. Нарешті, гендерно-нейтральними ієрогліфами в іменах є 华 – „прекрасний”, 文 – „витончений” та 芝 – „ідеальний”. Оскільки на континентальному Китаї, починаючи з другої половини XX століття, комуністами була проголошена формальна рівність усіх громадян (що, відповідно, включала й гендерну рівноправність також), традиційно „жіночі” імена почали вживатися дедалі рідше, тому зараз стать людини часто неможливо визначити тільки за її іменем. Однак на Тайвані та в Гонконгу, а також у сім'ях китайських іммігрантів за кордоном, тим не менше, зберігається стара традиція, де вибір імені неодмінно пов'язаний з фактором фемінності чи маскулінності.

Отже, безперечним є те, що мова відіграє ключову роль у конструюванні та соціалізації гендерних ролей. У свою чергу, гендерні стереотипи також знаходять своє відображення у мові, що й було проаналізовано на лексичному рівні структури китайської мови. Гендерна маркованість простежується в сферах використання пейоративної лексики та сленгтворення, що є прерогативою чоловіків, у специфічному використанні займенників жінками та насиченості їх мовлення частками та вигуками. Було зроблено висновок, що антропоцентризм китайської мови закріплений навіть на просодичному рівні, а також у плані асиметрії номінації референтів різних статей та вибору власних імен. І хоча поступово в мові під впливом соціальних чинників відбувається зсув від сексистських стереотипів до нейтральних, однак практика показує, що часто громадський загал не готовий зректися глибоко вкорінених традицій. Китайська лінгвістична гендерологія, яка є порівняно новою наукою в світі взагалі, знаходиться в стадії свого становлення. Подальші дослідження в цьому напрямі доцільно було б спрямувати на верифікацію гендерних відмінностей на різних рівнях структури китайської мови та її діалектів, а також у їхній взаємодії з іншими етнокультурами. Лінгвістичні розвідки в цій сфері можуть слугувати джерелом необхідних даних як у крос-лінгвістичному, так і в міждисциплінарному планах для гендерних студій взагалі.

Використана література:

- Земская Е.А., Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. (1990). Особенности мужской и женской речи // Язык: Системы и подсистемы. К 70-летию М. В. Панова. – С. 224–242.
- Кандиоти Д. (1992). Эволюция гендерных исследований // Женщины и социальная политика (гендерный аспект). – М.: ИСЭПН. – С.156–163.
- Кирилина А.В. (1999). Гендер: Лингвистические аспекты. – М.: Ин-т социологии РАН.
- Яворська Г.М. (2000). Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К.: НАН України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні.
- Chao Fang-yi (1995). On the gender-marked pronoun 'renjia' in Chinese. // Social Markers in Speech. – Cambridge: Cambridge University Pr. – P.109–146.
- Chao Yuen Ren (1976). Chinese terms of address. – Stanford: Stanford University Press.
- Erbaugh Mary S. (1995). Sentence final particles as an Asian areal feature. – Eugene, Oregon: University of Oregon.
- Farris Catherine S. (1988). Gender and grammar in Chinese: with implications for language universals // Modern China. – Vol. 3. – P.277–308.
- Farris Catherine S. (1995). A semiotic analysis of *sajiao* as a gender marked communication style in Chinese. – Chicago: Center for East Asian Studies.
- Hong-Fincher B. (1987). Indications of the changing status of women in modern standard Chinese terms of address. – Pacific Linguistics.

Light T. (1982). On 'de-ing' // Computational Analyses of Asian and African Languages (CAAAL). – P. 21–49.

Lin Shan (1988). Name Your Baby in Chinese. – Union City: Heian International, Inc.

Tai James H-Y. (1976). Lexical Changes in Modern Standard Chinese in the Peoples Republic of China since 1949. – Washington: U.S. Information Agency.

Tan Dali (1990). Sexism in the Chinese language. // Journal of the National Women's Studies Association. – Vol. 2, №4. – P. 635–639.

Wardhaugh R. (2000). An Introduction to Sociolinguistics. – Blackwell Publishers Ltd.

Ye Lei (1995). Complimenting in Mandarin Chinese // Pragmatics of Chinese as Native and Target Language. – Honolulu: University of Hawaii. – P. 207–302.

胡明洋 (1981). 北京话助词和叹词 // 中国语文. – №5\6. – P. 347–350, 416–423.

史五惠 (1984). 从社会语言学观点探讨中文男女两性语言的差异 // 学与研究. – №6. – P. 207–229.

廷彷彿 (1969). 国语中双音节并列与两成份调关系 // BIHP XXIX (II). – P. 155–173.

Джерела ілюстративного матеріалу

Kuo Sai-hua (1997). It's really trouble to be a woman!: How young Chinese women talk about their predicaments. URL: // www.deall.ohio-state.edu/chan.9/gender/kuo97.doc